

УДК 811.112.2-11

Людмила Пасик²¹

КОНЦЕПТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

З'ясовуються головні завдання когнітивної лінгвістики як лінгвістичного напрямку, в центрі уваги якого перебуває мова як загальний когнітивний механізм. Оглянуто основні підходи до витлумачення такого складного наукового багатовимірного утворення як «концепт», яке своєю чергою виступає об'єктом дослідження водночас таких наук, як логіка, філософія, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, дискурсологія, а також визначено його місце у сучасних когнітивних дослідженнях на теренах України та за її межами. У процесі аналізу праць провідних учених у галузі лінгвокогнітології та лінгвокультурології з'ясовано та узагальнено теоретичну інформацію щодо основних диференційних ознак концепту як феномену когнітивної лінгвістики, розглянуто його дефініційні моделі. На основі проаналізованого матеріалу вироблено власний підхід до витлумачення концепту та запропоновано його визначення, а також зазначено перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, дефініційні моделі, когніція.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку мовознавчих досліджень у центрі уваги постає мова у її нерозривному зв'язку з людиною, її мисленням та свідомістю, що сприяло виникненню нового терміна когнітивної лінгвістики – концепту.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Когнітивна лінгвістика досліджує мову з позицій когнітивного підходу. «Когнітивна лінгвістика [...] – це лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого перебуває мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що відіграють роль у репрезентації (кодуванні) та в трансформуванні інформації» [5, 53].

Основні засади когнітивної лінгвістики відповідають загалом принципам когнітивної науки:

- 1) людська поведінка детермінується комплексною системою ментальних структур та процедур;
- 2) ця система поділяється на кілька підсистем, які базуються на частково специфічних, частково загальних принципах;
- 3) мовна здатність закріплена нейробіологічно у структурних та функціональних закономірностях людського мозку;
- 4) мову можна описати як когнітивну систему на абстрактному рівні як ментальний феномен з власними закономірностями;
- 5) когнітивна лінгвістика – це менталістське утворення, оскільки дослідники наголошують на ментальному характері мови й описують її як частину когніції [18, 41].

З точки зору когнітивної лінгвістики когніція слугує в першу чергу комунікації, яка відбувається не лише усно та письмово, але й невербально, наприклад, за допомогою міміки, жестів, просодії [17, 16]. Однак не всі дослідники погоджуються з такою позицією.

Вчені В. Крофт і А. Круз називають три найважливіших гіпотези у лінгвокогнітивному підході до мови: мова не є автономним когнітивним явищем; граматика – це представлення знань на концептуальному рівні; знання мови виявляється у її використанні [15, 1]. На думку Р. Ленекера, кінцевою метою лінгвістичного дослідження є характеристика мови як когнітивної сутності [16].

Головним завданням антропоцентричної когнітивної лінгвістики є дослідження процесу концептуалізації та її результатів – «концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» [5, 93], яке потрібно виконати з дотриманням основних принципів цієї науки. Оскільки концепти та ширші утворення, до яких вони входять, знаходять мовне вираження, виконання цього завдання передбачає аналіз семантичного простору мови

²¹ ♥ Пасик Л., 2015

взагалі й зокрема тих його частин, які виражають окремі концепти [11, 23, 27–28].

Метою нашої розвідки є аналіз основних тлумачень поняття «концепт» та визначення його диференційних ознак, що зумовлює такі **завдання**: 1) дослідити існуючі в лінгвістиці дефініції поняття «концепт»; 2) запропонувати на основі проаналізованих тлумачень власне визначення цього терміна.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Термін «концепт» останнім часом набув дуже широкого розповсюдження, що спричинило появу його трактувань із позицій різних наук та їхніх галузей. Як відомо, концепт – це складне багатовимірне утворення, яке виступає об’єктом дослідження водночас таких наук, як логіка, філософія, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, дискурсологія та ін. У межах кожної з цих дисциплін сформувалися свої підходи до аналізу багатогранного явища. Внаслідок цього існує певна неоднозначність, а інколи навіть виникають дискусії та з’являються протиріччя щодо розуміння та витлумачення терміна. Прагнення лінгвістів позбутися таких спірних питань і привело до появи цілої низки термінів – відповідників «концепту»: «стереотип» (Є. Бартмінський), «архетип» (К. Юнг), «прототип» (Е. Рош), «гештальт» (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер), «лінгвокультурема» (В. В. Воробйов), «логоепістема» (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров), «міфологема» (В. Базильов) та ін. Однак, на нашу думку, найвлучнішим з усіх наведених залишається все ж таки «концепт».

Уперше цей термін ужитий російським філософом С. А. Аскольдовим-Алексєєвим у 1928 р. Він вважав, що «концепти – це ембріони мисленнєвих операцій: коли вимовлене ким-небудь слово розуміється у власному значенні, то це значить, що той, хто це розуміє, здійснює деякий миттєвий акт, який стає зародком цілої системи мисленнєвих операцій» [14, 292]. Дослідник зауважував, що концепт є значно ширшим за лексичне значення слова, розширивши тим самим абелярівське розуміння концепту в епоху схоластичної логіки. Проте вчений не позбавився остаточно впливу середньовічного концептуалізму, оскільки витлумачував концепт і як загальне родове поняття щодо конкретних видових понять одного класу: «концепт – це мисленнєве утворення, яке в процесі думки замінює невизначену множину предметів, дій, мисленнєвих функцій одного й того ж роду» [1, 279].

На думку О. С. Кубрякової, концепт як лінгвокогнітивне явище – це одиниця «ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості чи тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у людській психіці» [5, 90–93]. Частина концептів прив’язані до мови, інші представлені у психіці особливими ментальними репрезентаціями – образами, картинками, схемами т. ін. [5, 90–93]. Таке трактування цього явища є досить розмитим, оскільки одна абстракція пояснюється через іншу. Д. С. Лихачов вважає, що концепт, виконуючи функцію заміщення, не виникає безпосередньо зі значення слова, а виступає результатом зіткнення словникового значення з особистим та народним досвідом людини. І залежно від того, наскільки великий цей досвід, настільки багатими будуть потенції концепту. Концепт певним чином розширює значення слова, залишаючи можливості для співтворчості, домислювання, «дофантазування» та для емоційної аури [6, 281–282]. Сукупність таких концептів, на його думку, утворює так звану концептосферу, в якій концентрується культура нації [6, 282].

У А. Вежицької «концепт – це об’єкт зі світу “Ідеальне”, який має і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ “Дійсність”» [3, 122]. Тобто концепти виступають інструментом пізнання світу, а описати їх слід засобами мови у вигляді певних пояснювальних конструкцій. Такий підхід до вивчення концептів можна назвати логіко-понятійним.

А. П. Бабушкін трактує концепт як дискретну змістову одиницю колективної свідомості чи ідеального світу, котра зберігається в національній пам’яті носія мови у вербальному вигляді

як «ментальна репрезентація, що визначає, як речі пов'язані між собою і як вони категоризуються» [2, 90].

В. І. Карасик визначає концепт як багатовимірне смислове динамічне утворення і виділяє в ньому ціннісний, поняттєвий та образний складники [4, 109–110].

Найсуттєвішою ознакою концепту, на думку більшості вчених, є його причетність до сфер знання, культури, психології та ціннісних орієнтирів того чи іншого етносу. Саме вони закладені в основу різних дефініційних моделей (далі – ДМ), що застосовуються для наукового тлумачення терміна «концепт». Це, зокрема, такі: ДМ «концепт – епістемічне утворення» базується на усвідомленні інформаційних джерел людських знань і досвіду, що постають як синтез логічних, гносеологічних і когнітивних аспектів діяльності; ДМ «концепт – (психо)ментальне утворення» передбачає розуміння концепту як продукту людської свідомості; ДМ «концепт – (етно)культурне утворення», в основу якої закладено усвідомлення ролі етнокультури в житті соціального колективу; ДМ «концепт – (прагма)регулятивне утворення» відбиває інтенціональний характер дискурсивного використання ментальних сутностей (мова йде про їх здатність до регуляції і спрямування комунікативної поведінки, визначення етноспецифічних норм, стратегій та стереотипів спілкування); ДМ «концепт – аксіологічне утворення» ґрунтується на феномені «духовна цінність», який формується на основі суспільних оцінних уявлень про добро і зло, правду і кривду, любов та ненависть, красу і потворність, справедливість тощо [12, 46–48].

М. М. Полюжин зауважує, що концепт – це сукупне, категоризуюче знання про дійсність, про її елементи та перспективи [10, 35]. Концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості, який відіграє роль посередника між культурою і мовою. Саме у свідомість надходить культурна інформація, там вона фільтрується, переробляється, систематизується та формується у вигляді концепту, відповідає за вибір мовних засобів, що передають інформацію в конкретній комунікативній ситуації для реалізації певної комунікативної мети [9, 215].

Подібний підхід до трактування сутності концепту – і в німецької вченої М. Шварц, яка підкреслює, що концепти – це ментальні єдності, функція яких полягає у збереженні знань про світ. За допомогою концептів стає можливим не тільки економне зберігання, а й переробка суб'єктивного досвіду завдяки поділу інформації на класи за певними ознаками [18, 88].

М. В. Пименова зазначає: «Все, що людина знає, вважає, уявляє про об'єкти зовнішнього та внутрішнього світу, і є тим, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви» [7, 60].

Ю. Є. Прохоров має своє бачення концепту і виділяє такі його основні риси: 1) концепт – це симулякр, не реальність, а її відображення; не просте відображення, а відображення третього порядку – він відображає не картину світу, а тут і зараз назване уявлення про деякий елемент картини світу; 2) концепт – деяка сукупність ставлень до елементів картини світу; 3) концепт є всезагальним і національно та особистісно специфічним, що відображається у виборі мовних засобів його реалізації. Під концептом учений розуміє складену сукупність правил та оцінок організації хаосу картини буття, яка детермінується особливостями діяльності представників цього лінгвокультурного співтовариства. Вона – закріплена в їх національній картині світу і транслюється засобами мови у їхньому спілкуванні [13, 158–159].

Ми розуміємо під концептом багатовимірне смислове динамічне утворення, в якому виділяються ціннісна, понятійна та образна сторони, для вираження якого необхідна уся сукупність мовних та позамовних засобів, що прямо чи опосередковано ілюструють, уточнюють чи розвивають його зміст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, таке розмаїття трактувань концепту засвідчує, що це багатоаспектне явище, і різні його аспекти, як і визначення, актуалізуються залежно від спектра наукових інтересів дослідника та ракурсу дослідження. Плануємо детальний аналіз структури концепту.

Джерела та література

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.
3. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая. – М. : Языки славян. культуры, 2001. – 288 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / сост. : Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
7. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА ; Наука, 2011. – 176 с.
8. Полюжин М. М. Культура – текст – індивідуально-авторський концепт [Електронний ресурс] / М. М. Полюжин // Наук. зап. Нац. ун-ту «Остроз. акад.». Сер. «Філологічна». – 2011. – Вип. 19. – С. 114–119. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2011_19_19.pdf
9. Полюжин М. М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. «Філол. Науки». – 2015. – № 4 (305). – С. 212–222.
10. Полюжин М. М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу / М. М. Полюжин // Studia Germanica et Romanica. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Т. 1, № 3. – С. 32–42.
11. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т., 1999. – 30 с.
12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
13. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – 2-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 176 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – NY : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
16. Langacker R. W. Cognitive Grammar / R. W. Langacker // Concise history of the language sciences: from the Sumerians to the cognitivists / ed. by E. F. K. Koerner and R. E. Asher. – Oxford : Pergamon Press, 1995. – P. 364–368.
17. Rickheit G. Kognitive Linguistik. Theorien, Modelle, Methoden / Gert Rickheit, Sabine Weiss, Hans Jürgen Eikmeyer. – Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co., KG, 2010. – 347 S.
18. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / Monika Schwarz. – 2. überarb. und aktualisierte Auflage. – Tübingen ; Basel : Francke, 1996. – 238 S.

References

1. Askoldov, S. A. 1997. "Kontsept i Slovo". In *Russkaia Slovesnost. Ot Teorii Slovesnosti k Strukture Teksta*, edited by V. P. Neroznaka, 267–279. Moskva: Academia.
2. Babushkin, A. P. 1996. *Tipy Kontseptov v Leksiko-Frazeologicheskoi Semantike Yazyka*. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo Universiteta.
3. Vezhbickaia, Anna. 2001. *Ponimaniie Kultur cherez Posredstvo Kliuchevykh Slov*. Moskva: Yazyki Slavianskoi Kultury.
4. Karasik, Vladimir. 2004. *Yazykovoii Krug: Lichnost, Kontsepty, Diskurs*. Moskva: Gnozis.
5. Kubryakova, E. S. and Demiankov, V. Z. and Pankrats, Yu. G., and Luzina, L. H., ed. 1997. *Kratkii Slovar Kognitivnykh Terminov*. Moskva: Izdatelstvo MGU.
6. Likhachev, D. S. 1997. "Kontseptosfera Russkogo Yazyka". In *Russkaia Slovesnost. Ot Teorii Slovesnosti k Strukture Teksta*, edited by V. P. Neroznaka, 280–287. Moskva: Academia.
7. Pimenova, M. V. and Kondratieva, O. N. 2011. *Kontseptualnyie Issledovaniia. Vvedeniie: Uchebnoie Posobiie*. Moskva: Flinta; Nauka.
8. Poliuzhyn, M. M. 2011. "Kultura – Tekst – Individualno-Avtorskii Kontsept". *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu «Ostrozka Akademiia». Seriiia «Filolohichna»* 19: 114–119. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2011_19_19.pdf
9. Poliuzhyn, M. M. 2015. "Poniattia, Kontsept ta yoho Struktura". *Naukovyi Visnyk Shkhidnoevropeiskoho Natsionalnoho Universytetu Imeni Lesi Ukrainky. Seriiia «Filolohichni nauky* 4 (305): 212–222.
10. Poliuzhyn, M. M. 2004. "Pro Teoretychni Zasady Kohnityvnoho Pidkhodu do Dyskursyvnoho Analizu". *Studia Germanica et Romanica*. Donetsk: DonNU 1 (3): 32–42.
11. Popova, Z. D. and Sternin, I. A. 1999. *Poniatiiie «Koncept» v Lingvisticheskikh Issledovaniiah*. Voronezh: Voronezhskii Gosudarstvennyi Universitet.

12. Prykhodko, A. M. 2008. *Kontsepty i Kontseptosystemy v Kohnityvno-Dyskursyvnyi Paradyhmi Linhvistyky*. Zaporizhzhia: Premier.
13. Prokhorov, Yu. E. 2009. *V Poiskakh Kontsepta*. 2-ie izd. Moskva: Flinta; Nauka.
14. Selivanova, O. O. 2010. *Linhvistychna Entsyklopediia*. Poltava: Dovkillya-K.
15. Croft, W. and Cruse, D. A. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
16. Langacker, R. W. 1995. "Cognitive Grammar". In *Concise History of the Language Sciences: from the Sumerians to the Cognitivists*, edited by E. F. K. Koerner and R. E. Asher, 364–368. Oxford : Pergamon Press.
17. Rickheit, Gert and Weiss, Sabine and Eikmeyer, Hans Jürgen. 2010. *Kognitive Linguistik. Theorien, Modelle, Methoden*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co., KG.
18. Schwarz, Monika. 1996. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. 2. überarb. und aktualisierte Auflage. Tübingen; Basel: Francke.

Пасик Людмила. Концепт как объект исследования когнитивной лингвистики. Определяются главные задачи когнитивной лингвистики как лингвистического направления, в центре внимания которого находится язык как общий когнитивный механизм. Осмотрены основные подходы к истолкованию такого сложного научного многомерного образования как «концепт», которое в свою очередь выступает объектом исследования одновременно таких наук как логика, философия, когнитивная лингвистика, психолингвистика, лингвоконцептология, лингвокультурология, дискурсология, а также определено его место в современных когнитивных исследованиях на территории Украины и за ее пределами. В процессе анализа работ ведущих ученых в области лингвокогнитологии и лингвокультурологии выяснено и обобщено теоретическую информацию об основных отличительных признаках концепта как феномена когнитивной лингвистики, рассмотрены его дефиниционные модели. На основе проанализированного материала разработан собственный подход к истолкованию концепта и предложено его определение, а также указаны перспективы дальнейших исследований в этой сфере.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концептосфера, дефиниционные модели, когниция.

Pasyk Liudmyla. Concept as an Object of Research of Cognitive Linguistics. Scientific research is devoted to the identification of the main tasks of cognitive linguistics as linguistic direction, the focus of which presents language as a common cognitive mechanism and it is also devoted to the review of the main approaches to the interpretation of such a complex multidimensional scientific notion as a "concept", which is an object of study of such sciences as logic, philosophy, cognitive linguistics, psycholinguistics, discourse studies, and the definition of its place in contemporary cognitive studies in Ukraine and abroad. In an analysis of the works of leading scientists in the field of linguistics is clarified and summarized theoretical information on differential characteristics of the concept as the phenomenon of cognitive linguistics, its definitional models are considered. Based on the analyzed material produced our own approach to the interpretation of the concept and offered its definition, and the prospects for further research in this area are determined.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptsphere, definitive models, cognition.